

Society 5.0 and the Need for a New Educational Paradigm

Ihsan Topcu^{1,a,*},

¹ Department of Educational Sciences, Faculty of Education, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 30/09/2025

Accepted: 04/12/2025

ABSTRACT

Education systems are shaped according to the needs of society. Changes in the social structure necessitate changes in education systems. Today's education systems, called modern education systems, were developed with industrialization. Since industrialization, significant changes have occurred in social structure, institutions, and lifestyles, but education systems have largely preserved their structure. Today, however, much more significant changes are happening in technology and other areas that directly affect human life due to its influence. The social period that emerged as a result of this change is referred to as Society 5.0 or super smart society. The common feature of this new era society is that it enables human life to continue in a very different way through the use of advanced technology, digitalization and artificial intelligence. This study aims to determine the new educational paradigm required by the new era society called as Society 5.0. The current education systems, which almost have a unitary structure worldwide, do not respond to the needs of the new society. A new understanding of education, which could also be called Education 5.0, is needed. There are essential prerequisites for creating this new education system. Technological infrastructure and technological literacy are at the forefront of these requirements. In addition, it is necessary to be culturally prepared and open to this change, both on an individual and societal level. Additionally, schools, educational leaders, teachers and parents, thus all stakeholders, have important responsibilities in this new education paradigm. In particular, students should take responsibility for their own learning and participate more actively in the learning process.

Key words: Society 5.0, Education 5.0, New paradigm in education, Education reform

Toplum 5.0 ve Eğitimde Yeni Paradigmaya Geçiş Zorunluluğu

Öz

Eğitim sistemleri toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler eğitim sistemlerinde değişimi zorunlu kılar. Sanayileşmeyle birlikte modern olarak isimlendirilen bugünkü eğitim sistemleri geliştirilmiştir. Sanayileşmeden bugüne toplumsal yapıda, kurumlarda ve yaşam biçimlerinde önemli değişimler meydana gelmiş ancak eğitim sistemleri büyük ölçüde yapısını korumuştur. Bugün ise teknolojiye ve onun etkisiyle insan yaşamına hitap eden diğer alanlarda çok daha önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimin sonucu ortaya çıkan toplumsal dönem Toplum 5.0 veya süper akıllı toplum olarak isimlendirilmektedir. Bu yeni dönem toplumun ortak özelliği ileri düzey teknoloji, dijitalleşme ve yapay zeka kullanımı yoluyla insan yaşamının çok farklı bir şekilde devam etmesine olanak sağlamasıdır. Bu çalışmada Toplum 5.0 olarak isimlendirilen yeni dönem toplumun ihtiyaç duyduğu yeni eğitim paradigması belirlenmeye çalışılmıştır. Dünya genelinde neredeyse üniter bir yapıya sahip olan mevcut eğitim sistemleri yeni toplumun ihtiyaçlarına yanıt vermemektedir. Eğitim 5.0 olarak da isimlendirilebilecek olan yeni bir eğitim anlayışına ihtiyaç vardır. Bu yeni eğitim sisteminin oluşturulabilmesi için zorunlu ön koşullar vardır. Teknolojik alt yapı ve teknoloji okuryazarlığı bunların başında gelir. Bununla birlikte bireysel veya toplumsal düzeyde kültürel olarak da buna hazır ve açık olmak gerekmektedir. Ayrıca bu yeni eğitim paradigmasında paydaşlara önemli sorumluluklar düşmektedir. Özellikle öğrenciler kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu üstlenmeli ve sürece daha aktif katılmalıdırlar.

Anahtar kelimeler: Toplum 5.0, Eğitim 5.0, Eğitimde yeni paradigma, Eğitim reformu

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a ihsantopcu@cumhuriyet.edu.tr

0000-0002-6712-3238

How to Cite: Topcu İ (2026) Society 5.0 and the Need for a New Educational Paradigm, CUJOSS, 50(1): 105-115.

Giriş

Eğitim sistemleri toplumların ihtiyacına göre oluşturulur ve şekillenir. Eğitim sisteminin oluşturulmasında çeşitli disiplinler belirleyici olur. Bunların başında eğitim sosyolojisi ve felsefesi yer alır. Eğitim bireyin toplumsal yeteneğinin ve kişisel gelişmesinin elde edilmesi için özel olarak oluşturulmuş ve denetimli bir çevreyi içine alan toplumsal bir süreçtir (Tezcan, 96, 3). Dolayısıyla eğitim toplumsal bir realitedir, toplumdan ayrı ele alınamaz. Eğitim sosyolojisi, eğitimle toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiyi ele alır. Aileler ve toplumun kültürel özelliklerinin eğitim kurumlarının işleyişi üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışır. Bir taraftan toplumsal çevrenin bireyler üzerinde yarattığı etkilere odaklanırken, diğer yandan eğitimin toplumsal gelişme ve ilerlemeye olan etkilerini ortaya koymaya çalışır.

Eğitimle toplumsal yapı ve kurumlar arasında çok sıkı bir bağ vardır ve bu bağ tarihin çok eski dönemlerine dayanır. Dolayısıyla toplumsal yapıda meydana gelen değişmelerle eğitim sisteminin değişim ihtiyacı ve süreçleri paralellik gösterir. Geçmişten günümüze eğitim sistemlerinin oluşumunda ve uygulamalarında her zaman bu değişim belirleyici olmuştur.

Eğitim felsefesi daha çok nasıl bir eğitim sistemi oluşturulması gerektiğini, bu eğitim sisteminin amaçlarını, bu amaçları gerçekleştirebilmek için gerekli içerikleri, süreçleri sorularla açığa çıkarmaya çalışır. Eğitimin çerçevesini, ilkelerini ve esaslarını belirleyen temel faktörleri araştırır ve bu konuda eğitimde politika oluşturanlara yardımcı olur. Toplumun değişen ihtiyaçlarına göre bu içeriklerin, süreçlerin, ilkelerin ve uygulamaların değişebileceğini vurgular.

Çok sık eleştirilmekle birlikte (İllich, 2006; Freire, 2014; Gatto, 2017; Erkut, 2022) günümüz dünyasında halen geçerli olan eğitim sistemi (paradigması) sanayi toplumu sonrasında ortaya çıkan ihtiyaçlara yönelik olarak geliştirilmiştir. Yani sanayileşme sonrası toplumunun ihtiyaçları bugünkü eğitim sisteminin oluşumunda temel belirleyici olmuştur. Doğrudan bilgi toplumunun ihtiyaçlarına hitap eden bu sistem günümüz toplumunun ihtiyaçlarını karşılamakta etkisiz ve yetersiz kalmaktadır. Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler sosyal, siyasal, ekonomik ve eğitimsel dinamikleri derinden etkilemektedir. Sadece dijital dönüşüm tek başına ele alındığında, günümüzde bir örgütün veya toplumsal kurumun iş yapış süreçleri, iş yapma biçimleri, kültürü ve müşteri ilişkileri dijital teknolojilerle yeniden yapılandırılmaktadır (Gürkan, 2024). Bu nedenle dijitalleşme toplumların ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zeka kullanımı, büyük veri işleme teknikleri ve mobil uygulamalar bir çok alanda etkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu uygulamalar bir taraftan ekonomik kalkınmaya destek verirken öte yandan bireylerin refah düzeylerini de artırmaktadır.

Bu konularda farkındalık sahibi olan ülkelerin dijitalleşmeye daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Ülkemiz açısından bakıldığında dijitalleşme alanında

önemli ilerlemeler sağladığımız söylenebilir. Ancak bu ilerleme Toplum 5.0 vizyonu için yeterli değildir. Esasen genç ve dinamik nüfusuyla Türkiye bu yönde güçlü bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyeli uygun içeriklere sahip programlar, gelişmiş teknolojik altyapı ve sürdürülebilir kalkınma için uygun bir eğitim sistemiyle faydalı hale getirebilir. Türkiye sahip olduğu bu potansiyeli dijital becerilerle donatılmış güçlü bir insan kaynağına dönüştürerek Toplum 5.0 olma yolunda önemli bir avantaj kazanabilir. Gürkan (2024) bu durumu aşağıdaki ifadelerle özetlemektedir:

Toplum 5.0'a geçiş süreci, Türkiye açısından önemli fırsatlar ve zorluklar içermektedir ve bu sürecin başarılı bir şekilde ilerlemesi için birkaç ana strateji belirlenmesi gerekmektedir. Öncelikle, dijital altyapının güçlendirilmesi, yüksek hızlı internet erişiminin yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. ... Toplum 5.0'a başarılı bir geçiş sağlamak için eğitim sisteminin modernizasyonu, dijital altyapının geliştirilmesi ve sosyal farkındalığın artırılması bu stratejinin temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu geçiş eğitim sisteminin öğrencilere 21. yüzyıl becerilerini kazandıracak şekilde yeniden yapılandırılması, müfredatın güncellenmesi, öğretmen eğitiminin iyileştirilmesi ve öğrenci merkezli öğrenme yaklaşımlarının benimsenmesiyle mümkün olacaktır.

Dijital dönüşüm sürecinde toplumun tam bir dijital toplum hâline gelmesi öngörüldüğünden mesafe, zaman ve yerden (her hangi bir adresten) bağımsız olarak, insanların yaşam tarzında da değişiklikler meydana gelmektedir (Puncreobutr, 2016, akt. Kocaman-Karoglu, Bal-Çetinkaya ve Çimşir, 2020, 148). Özetle Toplum 5.0, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile örtüşerek, sosyal adalet, ekonomik eşitlik ve çevresel sürdürülebilirlik konularında somut adımlar atılmasına olanak tanır. Fakat bu dönüşüm süreci yalnızca teknolojik inovasyonla sınırlı kalmamalı; aynı zamanda toplumsal algılar, eğitim sistemleri ve iş gücü dinamikleri gibi sosyal unsurları da kapsamalıdır.

Dijitalleşme, "tüm düzey ve işlevlerdeki dijital teknolojilerin, süreçlerin ve yetkinliklerin aşamalı ve stratejik bir şekilde akıllı entegrasyonu yoluyla bir kuruluşun, endüstrinin veya ekosistemin kültürel, örgütsel ve operasyonel değişimi" (i-SCOOP, 2020); "Web 2.0, 3B yazıcılar, dijital medya, büyük veri, yapay zeka, artırılmış gerçeklik, bulut bilişim, nesnelerin interneti ile 5G ve geniş bant internetin oyunun kurallarını değiştirdiği yeni bir dönem" (Dijital Akademi, 2019); "Daha çok bilgi paylaşımına ve iş birliğine dayanan, teknoloji merkezli yüksek katma değer üretmeyi hedefleyen bir yapı" (Gözüküçük, 2020); "Hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar ve değişen toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda organizasyonların daha etkin, verimli hizmet vermek ve faydalanıcı memnuniyeti sağlamak üzere insan, iş süreçleri ve teknoloji unsurlarında gerçekleştirdiği bütüncül bir dönüşüm" (Dijital Akademi, 2019), şeklinde tanımlanmakta olup, bu yönüyle çok geniş bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir (akt Arı, 2021, 460-461).

Bu çalışma Toplum 5.0 için gerekli olan yeni bir eğitim paradigması ihtiyacını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Mevcut eğitim sisteminin sorunlarını güncel tartışmalar üzerinden analiz ettikten sonra yeni bir eğitim sistemine neden ihtiyaç duyulduğu konusu ele alınmaktadır. Bu yönüyle kuramsal bir analiz yaklaşımını içermektedir. Bu yaklaşımdan hareketle içinde bulunduğumuz dönemde toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeni eğitim uygulamalarını sosyal ve tarihsel gelişmeler ışığında ele almaktadır. Özellikle son dönemlerde konuyla ilgili güncel tartışmalar da gözden geçirilerek çalışmanın amacına uygun bir kavramsal analiz yöntemi benimsenmiştir.

Toplum 1.0 dan Toplum 5.0'a Değişim ve Eğitime Yansımalar

Tarihsel süreç içerisinde toplumların ilerlemesinde önemli dönüm noktaları olmuştur. Ateşin kullanılmaya başlanması, tekerleğin icadı, ticarete paranın kullanılması, iletişimde yazının geliştirilmesi gibi birçok olay insanlığın gelişiminde önemli görülebilir. Ancak daha anlamlı ve sistemli bir toplumsal gelişim modellemesi bu süreçleri beş önemli döneme ayırmaktadır. Sosyologlar insanlığın gelişim dönemlerini ilksel toplum, tarım toplumu, feodal toplum, sanayi toplumu vb. isimlerle belirli dönemlere ayırmışlardır. Benzer bir dönemlendirme günümüzde Toplum 1.0, ... Toplum 5.0 olarak belirlenmiştir. Buna göre toplumsal değişim süreçlerinin günümüze kadar beş önemli aşamadan geçtiği kabul edilmektedir. Yerleşik hayat öncesi avcı toplayıcı dönemi işaret eden Toplum 1.0, sonrasında tarımsal üretimle başlayan yerleşik hayat, Toplum 2.0, üretimde buhar gücünün kullanılmasıyla başlayan ve sanayileşmenin yol açtığı endüstri toplumu Toplum 3.0 olarak değerlendirilmektedir.

Elektrik enerjisinin üretimde kullanılmasıyla birlikte bilgisayar ve elektronik sistemler üretimde belirleyici olmaya başlamıştır. Bu dönem Toplum 4.0 olarak isimlendirilmiş olsa da daha ziyade Bilgi Toplumu olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemle birlikte elektrik ve bilgisayar teknolojilerinde hızlı bir gelişim yaşandı. Bu gelişime internet, bilişim, yapay zekâ, dijitalleşme, vb. alanların ortaya çıkmasına yol açtı. Geldiğimiz noktada bu son aşama Toplum 5.0, süper akıllı toplum olarak görülmeye başlandı. Akıllı toplum dönemi insanlığın şimdilik gelmiş olduğu son aşamadır. Amacı da teknolojik yeniliklerle toplumun uyumlu hale gelmesini sağlamaktır (Öztuna, 2019, 2).

İlk kez Japon hükümeti tarafından tanıtılan Toplum 5.0 kavramı bilgi teknolojileri ile insan refahının bütünleşmesi anlamına gelmektedir. Toplum 5.0 kullanıma sokulduğu günden bu yana hem sosyoekonomik zorlukların çözümünde hem de vatandaşlara refahın sağlanmasında ileri bilgi teknolojilerini etkin bir şekilde kullanabilen en gelişmiş refah toplumlarının sembolü olmuştur (Sarıipek and Peluso, 2022, 11). Süper akıllı toplum olarak da bilinen bu aşama teknolojinin insanların yaşamındaki etkilerinin her yönüyle ilerlediği, insan makine etkileşimlerinin en verimli bir şekilde sağlandığı, internetin, yapay zekânın, dijital araçların yoğun bir şekilde kullanıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Amacı büyüme, kalkınma ve çok yönlü bütünleşme yoluyla insanların yaşam kalitesini artırmaktır. Toplumsal sorunların çözümünde ve insan ihtiyaçlarının karşılanmasında teknolojiden en yüksek düzeyde yararlanmayı hedeflemektedir.

Net olarak görülemese de, Toplum 4.0 ve 5.0 arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar Tablo 1 de ve devamında kısaca özetlenmiştir (Eren, 2020, 182-183):

Tablo 1. Toplum 4.0'dan 5.0'a Değişiklikler Kriterler

Kriterler	Toplum 4.0'ın Sorun Algısı	Toplum 5.0
Ekonomik yaklaşımı	Verimlilik, ekonomik değer yaratma baskısından kurtulma	<i>Problem çözme ve değer yaratma</i> Değer yaratan toplum
Hedef kitlesi	Bireysellik baskısından kurtulma	<i>Çeşitlilik</i> Herkesin farklı yetenekler kullanabileceği bir toplum
İlgi odağı	Eşitsizlikten kurtulma	<i>Yerleşme</i> Herkesin istediği zaman, istediği yerde fırsat bulabileceği bir toplum
Güvenliğe yaklaşımı	Kaygıdan kurtulma	<i>Esneklik</i> Herkesin yaşayabileceği ve gönül rahatlığıyla zorlukların üstesinden gelebileceği bir toplum
Çevre algısı	Kaynak ve çevresel kısıtlamalardan kurtulma	<i>Sürdürülebilirlik ile Çevre Uyumu</i> İnsanların doğa ile uyum içinde yaşayabileceği bir toplum

Toplum 4.0 sanayileşmenin yarattığı yoğun üretim temposuna uyum sağlamayı önemsiyordu. Bir tarafta artan nüfus öte yandan daha fazla üretim ve tüketim baskısı insanları ekonomik verimliliğe zorluyordu. Amaç daha fazla üretim ve daha fazla mal ve hizmeti satın alma üzerinde odaklanılmıştı. Bununla birlikte üretilen ürünlerde bir standartlaşma ve yapılan işlemlerde ise rutinlik ağır basıyordu. Toplum 5.0 ise verimlilik ve

üretimde çeşitlilikle birlikte sürdürülebilirliği de dikkate almaktadır. Böylece süreçte daha az sorun yaşanması ve ortaya çıkan sorunlara da kalıcı çözümler üretilmesi önemsenenecektir.

Toplum 4.0 döneminde bireysel farklılıklardan ziyade daha çok standartlaşmaya ve tek tip yaşama önem verilmişti. Üretim ve tüketim ilişkileri de bu doğrultuda gelişmiştir. Oysa süper akıllı toplumda her bireyin farklı

özellikleri, yetenekleri ve kapasiteleri olduğu öne çıkarılır. Toplumsal ihtiyaçlar da bu doğrultuda çeşitlilik gösterir. “Farklı insanlar toplumda farklı değerleri sürdürmek için çeşitli yetenekler kullanırlar. İnsanlar, cinsiyet, ırk, milliyet vb. özelliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalmak ve yabancılaşmak yerine evrensel değerlere dayalı olarak özgürce yaşayabilir, öğrenebilir ve çalışabilirler” (Eren, 2020, 183). Gerçi Eren’in burada vurguladığı bireysel hak ve özgürlükler aslında Bilgi Toplumunun da üzerinde önemle durduğu değerler arasında yer alır. Esasında Toplum 5.0, daha önceki dönemin temelleri üzerine oluşturulan bir yapı olduğu için burada bir çelişki de görülmez.

Endüstrileşmenin doğurduğu en olumsuz sonuçlardan birisi sanayi kapitalizminin gelişmesi ve üretim araçlarının belirli kesimlerin elinde toplanması idi. Bu durum doğal olarak toplumlar arasında ekonomik temelli sınıfların oluşmasına ve eşitsizliğe yol açmıştır. Benzer durum kaynakların kullanımı ve tüketiminde yine karşımıza çıkar. Devletler ve bazı uluslararası kuruluşlar bu dengesizliği bertaraf etmek için politikalar geliştirip önlemler alsa da bugüne kadar etkili bir çözüm getirilememiştir. Toplum 5.0, yukarıda da ifade edildiği gibi, sürdürülebilir ekonomi çerçevesinde daha dengeli ve rasyonel üretim-tüketim ilişkilerine önem verdiği için toplumsal kesimler arasında daha adil bir gelir dağılımını sağlamaya amaçlamaktadır.

Toplum 5.0'da, zenginlik ve bilgi merkezden toplum genelinde dağıtılacak ve sosyoekonomik aktörler rolleri yatay olarak paylaşacaklardır. Dijitalleşmeyle birlikte artan eşitsizlik konusundaki endişeye rağmen, Toplum 5.0, var olan eşitsizliğin azaltılmasına odaklanarak refahın ve bilginin sınırlı ellerde yoğunlaşmayacağından, insanların eşitsizlikten kurtulacağı ve herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda bir rol oynamak için fırsatlara sahip olacağından emin olacaktır. Kazanımlar tüm aktörlerce paylaşılacak, yoksulluğun azaltılması için iş ve çalışma olanaklarının en uzak bölgelerde doğan çocuklara ulaştırılması garanti edilecektir (Eren, 2020, 183).

Bu amacı gerçekleştirmek kolay bir süreç olmayacaktır. Eğer akıllı toplum olmanın gerekleri yeterince anlaşılıp gerekenler zamanında yapılmazsa var olan bu eşitsizlikler dezavantajlı durumlar teknolojik ilerlemelere ve dijitalleşmedeki bölgesel farklılıklara bağlı olarak daha da derinleşebilir. Teknolojik alt yapıya ve donanımına sahip olanlar ve dijitalleşmeyi belli düzeyde becerebilmiş kesimler ile diğerleri arasında uçurumlar kadar fark olacaktır.

Aydınlanma, sanayileşme ve modernleşme süreçlerini içine alan üçüncü ve dördüncü gelişim aşamasında toplumlar aslında büyük umutlar bağladıkları gelişmelerin kendilerini ve insanlığı mutlu etmediğini gördüler. Bazı kesimler sebebi insan doğasının hoyratlığına, doyumsuzluğuna, kapitalist üretim tüketim ilişkilerine vs. bağlarken bazıları da bu durumu Batının bu süreçte üretmiş olduğu liberalizm, rasyonalite, bilimsellik, vb. değerlerin bizatihi kendisine yüklediler. Burada bu tartışmanın ayrıntısına girilmeyecektir. Ancak nedeni her ne olursa olsun, insanlık Toplum 4.0 aşamasında önemli

sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik krizler, doğal afetler, terörizm, savaşlar, bunların yol açtığı göçler ve iklim krizi gibi devasa sorunlar insanların kaygılanmasına ve daha fazla ümitsizliğe kapılmasına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda atılacak adımlarla birlikte Toplum 5.0 bu tür sorunları sistemli ve rasyonel uygulamalarla bertaraf edebilir. Bu konuda çok daha iyimser olanlar bulunmaktadır (Fukuyama, 2018, 48). Örneğin Eren (2020, 184)’e göre, “Toplum 5.0’da, yeni, çeşitlendirilmiş ve merkezi olmayan bir sosyal altyapı esnekliği artıracak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacaktır. İnsanlar kaygıdan kurtulacak ve güvenlik içinde yaşayacaklar. Spesifik olarak, fiziksel alanlarda terör ve siber alandaki saldırılara ve felaketlere, işsizlik ve yoksulluğa karşı direnç artacak ve güvenlik ağları güçlendirilecektir”. Hemen belirtmek gerekir ki sorunlar bu kadar basit değildir. Eğer tüm bu sorunlara yakın gelecekte evrensel düzeyde ve kararlı, kapsayıcı uygulamalarla etkili çözümler üretilemezse sorunlar çok daha yıkıcı hale gelebilir.

Mevcut Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi

Eğitimin gelişim aşamaları da toplumsal gelişim aşamalarına bağlı olarak meydana gelmiştir. İnsanlık tarihinin çok uzun bir döneminde avcı toplayıcılık esastı. Dolayısıyla bu dönemde eğitim de informaldi. Bu dönemde gençlerin öğrenmek için iki alternatifleri vardı. Birincisi ve daha etkili olanı başkalarını, özellikle çevredeki büyüklerini izlemektir. İkinci yol ise deneme yanılma idi. Bu iki en eski öğrenme biçimi halen geçerliliğini korumaktadır. Küçük gruplar ve kabileler halinde yaşayan avcı-toplayıcı toplumlarda bireylerin hayatta kalabilmek için edinmeleri gereken becerileri izleyerek veya deneyerek öğrenmeleri mümkündür (Erkut, 2022). O dönemde izleme ve deneme yanılma yoluyla öğrenme yeterli gelmekteydi. O dönemin geçerli olan becerileri hızlı koşmak, iz sürmek, güçlü ve atik olmak, iyi görmek, iyi duymak ve koku alabilmek, taş işleyebilmek, yön bulmak, etraftaki bitki ve hayvanları tanımak, mızrak kullanmak ve ateş yakabilmek olarak sıralanabilir. Erkut (2022), bu becerileri kazanmanın o dönemin bireyleri için zaruri bir durumu olduğunu; bunun da hem yaratıcılığı artırdığını hem de öğrenmeyi oyun haline getirdiğini belirtmektedir.

İnsanlık tarihinin en uzun dönemi olarak kabul edilen avcı toplayıcılıktan sonra yerleşik hayata geçiş ve tarımsal üretim dönemi başlamıştır. Bu büyük dönüşüm ilk başlarda eğitim alanında çok fazla bir yenilik getirmedir. İnsanlar yine büyükleri izleyerek, çevrelerini gözlemleyerek ve daha çok da deneme yanılma yoluyla öğrenmeye devam ettiler.

Tarım devriminin tek işgücü ihtiyacı, tarlada çalışacak ırgatlardı ve bu ırgatların eğitimi olması gerekmiyordu. Çok genç yaşta itibaren çocuklar anne ve babalarına tarlada yardım ediyor ve “mesleği” onlardan öğreniyorlardı. ... Tarım devrimi sayesinde çocukların yaşamı avcı/toplayıcı becerilerini edinmek amaçlı daha serbest ve yaratıcı bir yaşamdan tarla işçiliğine (veya tarımsal köleliğe) evrilmisti (Erkut, 2022, 18).

Tarım döneminin son birkaç bin yılına girildiğinde insanoğlunun düşünsel yaşamında daha önemli değişimler meydana gelmeye başladı. Düşünsel alandaki bu değişimle birlikte insanlar duygu ve düşüncelerini yeni bir iletişim yoluyla paylaşabilmeyi başardılar. Yazılı tarihin başlangıcı olarak bilinen bu noktadan sonra eğitim anlayışı ve pratikleri de önemli bir dönüşüm yaşadı. Başlangıçta yaşamın gereklerine dair gerekli kayıtları tutmak için kullanılan işaretler, semboller ve daha sonra geliştirilen yazı sistemleriyle formel eğitimin yolu açılmış oldu. Tarih sınıflandırmasında İlk Çağ veya Eski Çağ olarak isimlendirilen bu dönemde eğitimin üç temel işlevi ortaya çıkmıştı: Hayata dair doğa olaylarını anlayıp açıklayabilme, zamanla gelişmiş olan devlet bürokrasisinin ihtiyaç duyduğu yazışmalar ve kayıtları tutabilme, toplumun güvenliğini sağlayacak kesimlerin (ordu) görevlerini daha iyi yapabilmesini sağlama. Çok geçmeden bunların yanına din adamları da eklenmiştir. Kısacası o dönemde eğitim toplumu yönetenler, koruyanlar ve din adamları için gerekli görülüyordu. Din adamlarının toplumla olan sıkı bağları ve dini konularda halka yönelik yarı formel-yarı informel olarak başlattıkları eğitim uygulamaları zamanla kurumsal eğitime dönüştü. Eğitim kurumlarının tarihsel kökenlerinin kutsal mekanlara dayanması bu nedendir. Bu durum önemli ölçüde sanayi devrimine kadar böyle devam etmiştir.

Sanayileşme ile Batı toplumlarında meydana gelen büyük değişimler toplumların eğitim anlayışını da önemli ölçüde etkilemiştir. İşlevlerinden içeriğine, uygulama biçimlerinden öğretim materyallerine ve kapsayıcılığına kadar eğitimle ilgili her alanda önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle Batıda sosyal, siyasal ve ekonomik alanda hızla meydana gelen değişimlere bireylerin uyum sağlayabilmesi için herkese temel düzeyde eğitim verilmesi gerektiği düşüncesi kabul görmüştür.

Günümüzde dünyada hâkim olan Batılı eğitim paradigmasının ortaya çıkmasında etkili olan temel toplumsal dönüşümlerin yine Batı toplumlarında ortaya çıkarak yayılan uluslaşma, sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme olduğu söylenebilir. Bütün bu gelişmelerle birlikte etnik ve kültürel homojenliğe sahip ulusların ve bunlara dayalı ulus devletlerin oluşturulmasında eğitime öncelikli bir rol verildi. Eğitimin rolü, sanayide uyumlu bir şekilde çalışabilecek, şehirlerdeki kent hayatına uyum sağlayabilecek kitleleri, ulus devletinin ideolojisini benimsemiş vatandaşları yetiştirmektir (Alpaydın, 2018, 1).

Böylece eğitimin sosyal, siyasal ve ekonomik olarak üç temel işlevi ortaya çıkmıştı. Yaşanan hızlı değişimlerin yarattığı sorunlara eğitim yoluyla etkili bir çözüm getirilebileceği yaygın bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Eğitimin kademelendirilmesi, çeşitlendirilmesi ve devlet eliyle bütün vatandaşlara temel düzeyde belli bir süre zorunlu eğitim verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öyle ki, temel eğitim süresi ne kadar uzun tutulabilirse bireylerin daha iyi eğitilebilecekleri, ekonomik kalkınmanın ve toplumsal gelişmenin daha iyi sağlanacağı düşüncesi genel kabul görmüştür.

Mevcut Eğitim Sisteminin Sorunları / Çıkmazları ve Değişimin Kaçınılmazlığı

Toplum 3.0 ve Toplum 4.0 döneminin eğitim anlayışında bilgi aktarımı esastır. Bugün halen uygulanmaya çalışılan bu eğitim paradigmasına göre 'bilgi gücü', bilgi ulaşılmazdı, bilgi belirli yerlerde ve kişilerde, yani okul ve öğretmenlerde saklı idi. Bu nedenle eğitimin temel amacı bilginin daha geniş kesimlere aktarılmasını sağlamaktı. Oysa günümüzde bu durum tamamen tersine dönmüştür. Bilgi her yerde ve herkesin erişimine açık hale gelmiştir. Eğitimin amacı bilgiyi aktarmak, yaymak değil, onu işleyebilmeyi, analiz edebilmeyi ve gerekli durumlarda kullanabilmeyi öğretmektir. Mevcut eğitim sistemi ile bunu sağlayamayız. Mevcut eğitim anlayışını sürdürmek günümüz toplumunun ihtiyaçlarını karşılamadığı gibi, eğitim süreçlerini de sıkıcı hale getirmektedir. Dolayısıyla bu eğitim anlayışını sürdürmek milyonlarca çocuğun eğitime, okula ve öğrenmeye karşı yabancılaşmasına ve kendilerini eğitim sisteminin dışına atmalarına yol açmaktadır (Baltaş, 2017). Oysa günümüzün avantajlardan faydalanarak öğrenmeyi daha cazibeli hale getirmek olanaklıdır. Zira dijitalleşme ile birlikte günümüzde bilginin üretimi ve dağıtımı çok kolay ve hızlı hale gelmiştir. Baltaş'ın (2017) Smart Insights internet sitesinden aktardığı verilere göre:

Günümüzde sadece sosyal medyada bir dakikada paylaşılan bilgi miktarı akıl almaz boyuttadır. Smart Insights'ın bildirdiği rakamlara göre 2016 yılı için bir dakika içinde Facebook'ta 3,3 milyon paylaşım yapılmıştır. Bir dakikada YouTube'a 500 saatlik video yüklenmiştir. Aynı kaynağın verilerine göre, dakikada Twitter'da 448,800 tweet atılmış, 29 milyon Whatsapp mesajı ve 149,513 e-mail gönderilmiş, Instagram'da 65,972 fotoğraf yayınlanmıştır. Tüm bunlar geleneksel eğitim paradigmasının dışına çıkılması gerektiğini gösteren açık ve güçlü işaretlerdir.

Bu bakımdan ele alındığında mevcut eğitim sisteminin işlevlerini büyük ölçüde yitirdiği görülebilir. 200 yıl öncesinin ihtiyaçlarına göre şekillenen bir eğitim sistemi bu durumda daha fazla varlığını sürdüremez. Bilişim ve iletişim alanında meydana gelen hızlı değişimler eğitim sistemlerinde de değişimi zorunlu kılmaktadır. Cengel'in (2018, 3) de ifade ettiği gibi "Dünün yaklaşımlarıyla yarının zorluklarını başarıyla aşmak mümkün değildir. Geleceğin eğitim sistemleri öğrencileri yarının zorlu ve rekabetçi dünyasına hazırlayacak şekilde çok yönlü bir şekilde yeniden kurgulanmalıdır. Bu da eğitim politikaları belirleyenlerin, eğitimle ilgili inanç ve düşüncelerinde temel bir paradigma değişikliğini gerektirmektedir".

Sanayi ve bilgi toplumunun ihtiyacı sonucu oluşan mevcut eğitim sistemleri eğitimi olabildiğince standart hale getirmişti. Eğitim öğretim etkinlikleri büyük ölçüde okul olarak isimlendirilen mekânlarda yapıyordu. Eğitimin bu şekilde standardize olarak okullarda yürütülmesi o dönemin ihtiyaçları doğrultusunda anlamlı ve işlevsel görülebilir. Bugün en büyük bilgi paylaşımlarının okulların tamamen dışında olduğu aşikârdır. Sosyal medya bunların başında yer almaktadır. İnternete erişim olanağı olan tüm akıllı cihazlar bilgiye erişim ve paylaşımında önemli avantajlar

sunmaktadır. Okul sınırları dışında öğrenciler çeşitli yollardan bilgiye ulaşmakta ve kendilerini geliştirebilmektedirler. Tüm bu alternatif bilgiye ulaşma ve öğrenme fırsatları öğrencilere daha çekici gelmekte ve onlarda daha fazla heyecan uyandırmaktadır. O halde Çengel (2018)'in de işaret ettiği gibi, yeni nesil öğrencilerin nasıl öğrendikleri iyi irdelenmeli, ve görmezden gelmek veya onları engellemeye kalkmak yerine, bu yeni fırsatlar okullardaki formel eğitime entegre edilmelidir. Eğer öğrenciler okul dışında, sınıfta öğrendiklerinden daha iyi ve etkili öğrendikleri düşüncesine sahiplerse, okul kavramının ve öğretme yöntemlerinin yeniden ciddi olarak değerlendirilmesi gerekir. Aksi takdirde okullar öğrencilerin gitmek istemediği, gerçek hayattan kopuk sıkıcı mekânlara döneceklerdir ve zaten şimdiden büyük bir kısmı bu duruma dönmüş durumdadır.

Toplum 5.0 döneminin eğitim anlayışı ve öğretim alanları değiştiği gibi öğrenme süreçleri de farklıdır. Mevcut eğitim süreçlerinde genellikle öğretmenler, ebeveynler ve yetişkinler bilgi sahibiydi. Çocuklar ve öğrenciler ise bilgiyi almak durumunda idiler. Bir tarafta öğretmenler, diğer tarafta ise öğrenenler vardı. Günümüzde ise büyük-küçük, öğretmen-öğrenci, yöneten-yönetilen hep birlikte öğrenmek durumundadır. Dahası, yetişkinler ve öğretmenler zaman zaman günlük yaşamın gerekleri çerçevesinde gençlerden ve öğrencilerden daha çok öğrenme ihtiyacı duymaktadırlar. Bu durum mevcut eğitim anlayışının işlerliğini kaybettiğinin başka bir göstergesidir.

Normal koşullarda eğitim süresi arttıkça, yani bireylerin eğitime maruz kalma süresi uzadıkça bireylerde olumlu davranışlar, yetenekler ve kapasite de artar. Ancak günümüzde öğrencilerin eğitim sürecine daha uzun süreli katılımları beklenen olumlu sonuçları vermediği gibi negatif yönde bir gelişim yaşandığı gözlemlenmektedir. Örneğin farklı düşünme düzeyleri üzerine yapılmış bir araştırmada 1500 kişiye testler verilmiştir. Bu testte farklılık bakımından belirli bir seviyeye ulaşanlar dahi olarak değerlendirilmişlerdir. Kademelere göre sonuçlar sıralandığında okulöncesi çocuklar % 98 dahi olarak belirlenen seviyeye ulaşırken aynı çocuklar standart eğitim sistemine katıldıktan beş yıl sonra tekrar değerlendirildiklerinde bu oranın yarıdan fazla düştüğü görülmüştür. Aynı çocuklar 13-15 yaşına geldiğinde sadece birkaç çocuğun dahi düzeye ulaşabildiği görülmüştür (Baltaş, 2017). Buradan varılacak sonuç şudur: Mevcut eğitim sistemi bireylerin yaratıcılığını azalmaktadır. Onların kapasitelerini geliştirmek yerine sınırlandırmaktadır. Bu eğitim sistemi ile geleceğin nesillerini yetiştirmek olanaklı gözükmemektedir.

Toplum 5.0 için Gereken Yeni Eğitim Sistemi Nasıl Olmalı?

Günümüzde etkili öğrenmenin grup içinde ve işbirliği ortamında etkileşimler yoluyla daha iyi gerçekleştiği bilinmektedir. Toplumsallaşmanın oluşmaya başladığı avcı toplayıcılıktan bu yana en doğal ve en iyi öğrenme biçimi etkileşimdir, yani insanlar genellikle birbirlerinden öğrenirler. İnsanlar birbirlerinden öğrendikçe toplum içinde yaşamının ve kendilerinden farklı düşünen insanların ne

kadar değerli olduğunu, böyle bir yaşantının ne ölçüde zenginleştirici olduğunu görürler. Bugün pek çok alanda meydana gelen hızlı değişimler ve yeni gelişmeler toplumun ihtiyaçlarında önemli ölçüde değiştirirken bu değişim eğitimde yeni uygulamaları, örgütlenmeleri, anlayışları ve süreçleri de beraberinde getirmektedir.

Aşırı dijitalleşme ile 'süper akıllı' bir niteliğe kavuşan yeni toplumda geleneği devam ettirmek imkansız gözükmektedir. Öyle ki, gidişatı daha ileri boyutlarıyla ortaya koyan Şeneler (2019), vatandaşlık haklarına sahip robotların, genetiği değiştirilmiş insanların (transhumanizm), yapay zekaya devredilmiş mesleklerin, yönetiminde insanın olmadığı şirketlerin hatta ülkelerin, robot ebeveynlerin, bilinç aktarımının ve daha nice köklü değişikliğin ve yeniliğin olacağı bir dünyaya doğru ilerlediğimizi vurgulamaktadır. Robotların doktor, öğretmen, mühendis, hatta sanatçı olduğu bir dünyada insan merkezli toplumu korumanın zor olacağına işaret eden Şeneler (2019), eğitimin yaratıcı düşünce üzerine şekillenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Eğitim reformu, bilgi teknolojileri okuryazarlığı, insan kaynaklarının ileri dijital becerilerdeki uzmanlıklarla genişletilmesi, sürdürülebilir büyümeyi destekleyen kapsayıcı ticaret politikaları, KOBİ'lerin ve gelişmekte olan ülkelerin küresel değer zincirlerine daha iyi entegrasyonuna yardımcı olmak için e-ticaretin düzenlenmesi yaşanacak bu dönüşümün gerçekten insan yararına olmasına yönelik Toplum 5.0 politikalarından bazılarıdır. Bu noktada özellikle eğitim sistemleri bireyin yeteneklerini ve eğilimlerini baz alarak uzmanlaşabileceği alanlarda, kendini yetiştireceği biçimde ve yaratıcı düşünce üzerine şekillendirilmelidir.

Ülke olarak insanlarımızı topyekûn Toplum 5.0 a hazırlamak ve dönüştürebilmek mevcut şartlarda çok zor görülebilir ancak bu dönüşümü gerçekleştirmenin yolu yeni bir eğitim anlayışıyla olanaklıdır. Bu dönüşüm müfredatı birkaç ders ekleyip çıkarmakla mümkün olacak bir şey değildir. Yeni paradigma eğitim politikalarında radikal bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır (Arı, 2021, 473-474).

Bazı araştırmacılar dijital toplum, diğer bir ismiyle süper akıllı toplum için gerekli olan eğitim modelini Eğitim 4.0 ya da Eğitim 5.0 şeklinde isimlendirmektedirler (Kocaman-Karoğlu vd. 2020; Eren, 2020; Er, Turan ve Kaymakçı, 2021).

Eğitim 4.0 bağlamında bakıldığında eğitimde dönüşüm sürecinde öğrencilerin ihtiyaç duyacakları bilgi, beceri ve yeteneklerin eğitim sürecinde kazandırılması aşamasında birçok yaklaşımın öğretim sürecinde kullanılacağı vurgulanmaktadır. Her zaman her yerde eğitim anlayışı, görsel öğrenme, öğrencilerin beceri ve yeteneklerine göre uyarlanabilir kişiselleştirilmiş eğitimler, oyun ve senaryo tabanlı öğrenme, bağlantıcılık, proje tabanlı öğrenme ve çalışma, öğrencilerin kendi tercihleri doğrultusunda şekillendirebildikleri eğitim programları (harmanlanmış öğrenme, sınıfsız öğrenme, kendi cihazları ile öğrenme gibi), öğretmen ve öğrencilerin birlikte ders içeriklerini üretmesi, alan uzmanı ders mentorlarından faydalanma (sanal mentor), artırılmış gerçeklik gibi yaklaşımların öğretim sürecinde kullanılması sıralanabilir (Kocaman-Karoğlu vd. 2020, 149).

Görüldüğü üzere, araştırmacıların Eğitim 4.0 olarak isimlendirdiği eğitim anlayışında önemli yenilikler söz konusudur. Tüm bunların yanı sıra yeni eğitim anlayışı büyük ölçüde dijitalleşme, dijital okuryazarlık ve dijital akıcılıkla da ilişkilendirilmektedir. “Dijital akıcılık, eleştirel iletişim kurma, yaratıcı tasarımlar yapma, bilinçli kararlar verme ve yeni problemleri sezerken var olanları çözme süreçlerinde dijital araçlardan ve platformlardan yararlanma becerisi” olarak ifade edilmektedir (Alexander vd., 2019 akt Kocaman-Karoğlu vd. 2020, 150). Dijital Beceriler ise dijital okuryazarlık, dijital medyayı, iletişim araçlarını veya ağları, kullanma bilgisi ve becerileridir. Özellikle bilgiyi sağlıklı, akıllı, zeki, dikkatli, kesin ve yasalara saygılı bir şekilde bulma, değerlendirme, kullanma, oluşturma ve faydalanma konusundaki becerilerdir. İletişim yeteneği kelime sembolleri, resimler, grafikler kullanarak bilgi, duygu ve düşünceleri iletme sürecindeki beceridir (Indra, 2024, 48-49). Tüm bunlar geleceğin eğitim sisteminin dayandığı esasları oluşturmaktadır.

Eren (2020) geleceğin eğitim sistemini, Toplum 5.0 ile uyumlu olması hasebiyle olsa gerek, Eğitim 5.0 olarak isimlendirmektedir. Benzer şekilde Eğitim 5.0’ın ortak noktalarını da Alias (2019)’dan aşağıdaki gibi aktarmaktadır (Eren, 2020, 199):

Teknolojinin tüm olanaklarından ve yapay zekâ, nesnelerin interneti, veri toplama ve analiz süreçleri gibi kazanımlardan yararlanmak ve bu kazanımların insanların bilgi ve becerileri kazandırılması süreçlerinde yaratıcılık, çeşitlilik, liderlik, iletişim becerileri, sorun çözme yaklaşımlarının öğretilmesi, yılmazlık, dayanıklılık gibi duygusal faktörlere de önem vermesidir. Duvarsız sınıflar, her zaman her yerde ve her şeyden öğrenme, dijital dünyanın tüm öğrenme materyalini kullanma ve materyal oluşturma, birlikte yaratıcı etkinlikler gerçekleştirerek ürün ortaya koyma ve ürünler üzerinden değerlendirme, seçerek öğrenme, disiplin temelli değil bağlantılı öğrenme gibi bir takım görünür özellikleri olan Eğitim 5.0’ın temel öğeleri beş başlık altında toplanabilir.

Eğitim 5.0 çok çeşitli uygulamaları ve öğrencileri (öğretmenleri, eğiticileri, öğrencileri) bir araya getiren kapsayıcı bir yapıya sahiptir. Bu eğitim anlayışında ileri düzey teknoloji kullanımı ve bu teknolojinin sağladığı avantajlarla farklı mekanlarda bulunan bireylerin aynı anda bir arada olma durumu olanaklıdır. Bu olanak geleneksel ‘sınıf’ anlayışını değiştirmekte ve sınıfların sınırlarını ortadan kaldırmaktadır. Benzer şekilde bu olanaklar zaman sınırlamasını da ortadan kaldırmakta ve öğrenenler daha geniş zaman dilimlerinde sanal olarak birlikte etkinlikler yapabilmektedir. Öğrenciler farklı öğrenme materyallerini kullanma, yeni öğrenme araçları ve materyalleri geliştirme gibi olanaklara sahiplerdir. Bu olanaklarla ve fırsatlarla birlikte öğrenmenin olanakları artmaktadır. Bu açıdan ele alındığında yeni eğitim uygulamaları bir taraftan akıllı sınıflarda, daha geniş ve farklı etkinliklerle bireylere geniş öğrenme öğretme fırsatları sunarken diğer yandan bireysel eğitime olanaklar sağlayan, zaman ve mekân sınırı tanımayan, gerektiğinde “üniversiteler arası, ülkeler arası hatta kıtalar arası iş birlikleri sağlayan bağlantı ve etkileşimlerin görüldüğü” (Alias, 2019. akt. Er, Turan ve Kaymakçı, 2021, 52) bir süreçtir. Dünyanın farklı yerlerinden insanlar farklı eğitim kurumlarının öğrencisi veya öğretmeni olabilirler. Yeni eğitim anlayışını bu çerçevede ele alan Alias

(2019, akt. Er, Turan ve Kaymakçı, 2021, 52), Eğitim 5.0’ı sürdürülebilir, dengeli ve ilkel, değerlerle yönlendirilen, akılla desteklenen, yeni ve her yerde bulunan teknolojilerle sağlanan öğrenme merkezli bir ekosistem olarak tanımlamıştır.

Eğitim 5.0 anlayışının gerektirdiği bir başka anlayış ülke genelinde her eğitim kurumu için geçerli bütüncül ve tek tip program uygulamaları yerine farklı statülere ve koşullara sahip eğitim kurumlarının kendi koşulları içerisinde farklı eğitim süreçlerine olanak sağlanmasıdır. Özellikle Türkiye gibi farklı teknolojik, sosyoekonomik, coğrafi vb. alanlarda önemli farklılıkların görüldüğü ülkelerde ‘eğitimde eşitlik sağlama’ ilkesiyle aynı programları, aynı eğitim süreçlerini, aynı yönetim anlayışını uygulamak toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve ülke menfaatleri bakımından doğru bir sonuç ortaya koymaz.

İstanbul Erkek, Kabataş ve Vefa Liseleri gibi bir taraftan tarihi geçmişi, diğer taraftan sahip oldukları öğrencilerin potansiyeli açısından özel konuma sahip kurumların kendi özellikleri içinde ele alınması, ülkenin geleceğinin yapılması açısından büyük öneme sahiptir. Çağdaş yönetimin temel ilkelerinden biri; ‘herkese eşit davranmak adalet değildir’ ilkesidir. Bu belirli insanlara veya gruplara ayrıcalık tanımayı meşru kılmak için konmuş bir ilke olmayıp, ‘genelleyerek değil, kişiselleştirerek yönetmek’ gibi, yöneticiye büyük sorumluluk yükleyen çağdaş bir yaklaşımdır. Bilginin her yönden aktığı, başvuru kaynağı olarak Google ve benzeri imkânların herkese açık olduğu, Youtube ve Facebook üzerinden dünyanın küresel bir köye dönüştüğü ortamda eğitimcilerin de farklı nitelikler kazanarak yetişmesi gerekir. Çünkü böyle bir eğitim anlayışıyla öğrencileri eğitmek ‘tek doğru cevabın’ arandığı ‘tümünden gelimci’ anlayıştan çok farklı kaliteler gerektirir (Baltaş, 2017).

Bilindiği gibi her toplumun bireyleri arasında standartların üzerinde ilgi, istek, merak, yetenek, kapasite ve potansiyeli olan bireyler bulunur. Bunlar genellikle toplumun gelişmesinde, ilerlemesinde lokomotif etkisi yaparlar. Bu etki gücünün yeterince oluşabilmesi için yukarıda sayılan özelliklere sahip bireylerin kendilerini geliştirebilecekleri uygun ortamlara ihtiyaç vardır. Eğitim 5.0 bunları da dikkate almalı ve bu doğrultuda uygun ortamların oluşturulmasını sağlamalıdır.

Eğitimde fırsat ve imkân eşitliği sağlamak önemlidir ve bu ilke Türk eğitim sisteminin benimsediği temel ilkeler arasındadır. Toplumun tüm bireyelerine olabildiğince nitelikli ve iyi bir eğitim olanağı sunmak her ülkenin temel amaçları arasında yer alır. Ülkeler eğitim sistemlerini bu doğrultuda oluşturmaya çalışırlar. Bununla birlikte pek çok etkene bağlı olarak bunu gerçekleştiremezler. Böyle durumlarda ihtiyaçlar doğrultusunda ve ülke çıkarlarını da dikkate alarak farklı programlara, uygulamalara ve süreçlere sahip eğitim kurumları oluşturulur. Ülkemizdeki ortaöğretim programlarındaki çeşitliliğin (Fen Liseleri, Meslek Liseleri, Anadolu Liseleri, vb.) temelinde de zaten bu anlayış vardır. Eğitim 5.0 getirmiş olduğu esneklik ve durumsallık anlayışı ile bu çeşitliliği daha da artırmalıdır.

Eğitim öğrencileri, aileleri, öğretmenleri, okul yöneticilerini, politika belirleyicileri ilgilendiren bir alandır. Sivil toplum örgütlerini ve toplumun tamamını kapsayan geniş bir paydaş kitlesini yakından ilgilendirir. Bu nedenle eğitimde gereken dönüşümün sağlanabilmesi için her

paydaşın belirli sorumluluklar üstlenmesi ve kendi rollerini iyi oynaması gerekir.

Devletin rolü ve okulun sağladıkları

Devletin ve okulun yapması gerekenleri iki temel grupta toplamak mümkündür. Birincisi teknolojik altyapıyı geliştirme diğeri ise teknolojinin öğrenme öğretme süreçlerine daha fazla dahil edilmesini sağlamadır. Altyapı bir ülkenin medeniyetini oluşturur (Indra, 2024, 47). Altyapının geliştirilmesi özellikle farklı coğrafi koşullara sahip ülkeler için çok önemlidir, ülkemiz de bu ülkeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle devlet bölgeler arasındaki bağlantıyı geliştirmek için çaba göstermeye devam etmeli ve kırsalda ve köylerde kalkınmayı ön planda tutarak eşitlik için çaba göstermelidir. Devlet ve özel sektörün işbirliğiyle, kırsal alanlardaki ve merkezdeki dezavantajlı bireyler de dahil olmak üzere, herkesin Eğitim 5.0'a erişimini sağlamak için gerekli altyapının oluşturulması önemlidir. Bu süreç yeni okullar inşa etme, mevcut okulların altyapısının kalitesini iyileştirme ve BİT teknolojisine erişim sağlama yoluyla yürütülebilir.

Milli Eğitim Bakanlığı teknolojiden faydalanarak benimsemiş olduğu politikaları daha geniş bir şekilde kitlelere ulaştırabilmenin yanı sıra, farklılaştırılmış bir öğrenme süreci aracılığıyla farklı programların uygulanmasını da olanaklı hale getirebilir. Farklılaştırılmış öğrenme sırasında sınıftaki herkesin kendini rahat hissettiği destekleyici bir sınıf ortamı olmalı ve herkes birbirine hoşgörü içinde olmalı, saygı duymalı, kendilerini olabildiğince güvende hissetmelidir.

Ders içerikleri

Eğitim 5.0 anlayışının yerleşebilmesi ve uygulamaya dönüşebilmesi için uygun esnek içeriklerin geliştirilmesi zorunludur. Ders içerikleri esnek, dinamik ve değişime açık olmalıdır.

Eğitim liderliğinin ve öğretmenin rolü

Sistemler ne kadar mükemmel olursa olsun onu amaç ve işlevlerine uygun hale getirenler insanlardır. Günümüzde tüm kamu ve özel sektör organizasyonları için insan kaynakları yani beşeri sermaye o nedenle çok önemli görülmektedir. Eğitim 5.0'a geçiş sürecinde de eğitim liderliğine ve öğretmenlere önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Her şeyden önce yukarıda bahsedilen bu esnek içerikleri dinamik bir şekilde ve duruma uygun olarak kullanabilecek yetenekli, deneyimli, gelişime açık eğitimciler yetiştirilmelidir. Eğitim liderlerine ve öğretmenlere belirli oranda inisiyatif kullanma hakkı verilmeli ve özerklik sağlanmalıdır.

Velilerin ve öğrencilerin rolü

Eğitim 5.0 politika belirleyicilere, okula, eğitim yöneticilerine ve öğretmenlere önemli sorumluluklar yüklerken belki de en önemli sorunluluk velilere ve öğrencilere düşmektedir. Bu yaklaşım eğitim sürecinde öğrenenlerin ve ebeveynlerin rolünü önemser. Veliler

çocuklarının eğitim süreçlerine olabildiğince aktif katılmalıdır. Velilerin bu süreçteki rolü birkaç boyutta ele alınabilir. Öncelikle çocuğun ihtiyaç duyduğu alt yapı ve donanımı sağlamları gerekir. Evde çocuk için zengin bir öğrenme ortamı sunmalıdır. Öğrenmenin sadece okulda değil her zaman ve her yerde olabileceğini kabullenmelidir. Bu bakımdan veliler gelişime açık olmalıdır. Öğrencinin kendilerini tanımlarına, ilgi ve yeteneklerini keşfetmelerine yardımcı olmalıdırlar. Her şeyden önemlisi öğrencinin istek ve beklentilerine saygı duymaları gerekir.

Öğrenciler öğrenmenin merkezinde yer alır. Günümüzde öğrenme eski tarihi formasyonuna kavuşmuştur. Yani öğrenmenin sorumluluğu öğrenen bireyin kendisindedir, kendisinde olmalıdır. Bireyler kendilerine sunulan olanakları kullanarak, kendilerine uygun yollarla ihtiyaç duydukları öğrenmeleri kendileri gerçekleştirmek durumundadır. Öğrenme süreçlerini oluşturmada aktif rol almalıdırlar. Yeni eğitim anlayışında öğrenme bireyin kendi istekleri, yetenekleri, motivasyonu, yaşantıları ve çabası sonucu gerçekleşen bir süreçtir. Öğrenci bu süreçte ne kadar aktif olursa, sorumluluk alırsa, işbirliği yapabilirse, eleştirel bakabilir ve doğru sorular sorabilirse, sabırlı, azimli ve kararlı olursa eğitimin niteliği de o oranda artacaktır. Okulun, ailenin ve öğretmenin görevi öğrencilerin sürece bu şekilde katılabilmelerini ve bu şekilde devam etmelerini sağlamak olmalıdır.

Eğitim 5.0 için Olanaklar Sınırlılıklar ve Güçlükler

Harayama (2017), Toplum 5.0 anlayışının hedeflediği süper akıllı toplumun özelliklerini üç maddeyle özetlemektedir (akt. Er, Turan ve Kaymakçı, 2021):

1. Tüm insanların yüksek kalitede hizmetlere erişebileceği bir toplum.
2. Farklı nitelikte ihtiyaçları olan bireylere gerekli hizmet ve ürünleri zamanında ve yeterli miktarda temin edebilen bir toplum.
3. Bölge, dil, din, cinsiyet ve yaş gibi farklılıklarına bakılmaksızın tüm insanların refah ve huzur içinde yaşayabilecekleri bir toplum.

Bu tanımlamalar esasında gelecekteki ideal bir toplum yapısını ifade etmektedir. Bu yönüyle ütöpiktir ve ulaşılması, erişilmesi güç bir hedef olarak görülebilir. Bu ideale ulaşmanın zorlukları ve sınırlıkları bulunmakla birlikte bazı toplumların bunları daha kolay aşabileceği de açıkça görülmektedir.

İdeal bir aşama olarak Toplum 5.0 daha çok olumlu yanlarıyla ele alınmaktadır. Bununla birlikte bu 'ideal toplum aşaması' beraberinde bazı güçlükleri, sınırlılıkları ve kaygıları da getirmiştir. Güçlükler genel olarak Toplum 5.0'ın önündeki engellerle ilgilidir. Keidanren'e göre (2018, akt. Eren, 2020, 195) Toplum 5.0'ın geliştirilebilmesinin önündeki beş büyük engel (1) hukuk sistemindeki engeller, (2) nesnelere dijitalleşmesindeki bilimsel boşluklar, (3) kalifiye personel eksikliği, (4) sosyo-politik önyargılar ve (5) toplumsal dirençtir.

Bu engellerin çoğu özellikle kalifiye personel eksikliğinden, sosyo-politik önyargılardan ve geleneksel

değerlere bağlı olarak oluşan toplumsal dirençten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde, ön yargılardan sıyrılıp kurtulmada ve gelişimi engelleyen toplumsal direncin yıkılmasında eğitim en önemli araçlardan biridir. Değişim süreçlerinde eğitim bir katalizör görevi üstlenebilir, eğitim yeniliklerin kabul edilmesini kolaylaştırabilir ve ihtiyaç duyulan yeni bilgi, beceri ve tutumların kazandırılmasını sağlayabilir. Ancak bu engellerin ortadan kaldırılabilmesi ve bu duvarların yıkılmasında katkı sunması ve desteklemesi için yeni bir eğitim paradigması gereklidir (Eren 2020, 195).

Toplum 5.0'ın yarattığı endişelerden birisi de bu hızlı değişimin insan yaşamında ve toplumsal hayatta meydana getireceği önemli değişimlerdir. Zira değişim o kadar hızlı ki bunun sonuçlarının iki bakımdan (insan ve toplum) neler getireceğini kestirmek kolay değildir. "Öngörülen teknolojik platformlar etkili bir şekilde uygulanabilse bile, bu platformların vatandaşlar tarafından kullanımının bireysel ve toplumsal bir takım yan etkiler oluşturma tehlikesi de vardır. Bu nedenle Toplum 5.0 değerlendirilirken faydaları yanında bireysel ve toplumsal açıdan ortaya çıkarabileceği olumsuzlukların da hesaba katılması yerinde olacaktır" (Takahashi, 2018, akt. Er, Turan ve Kaymakçı, 2021, 43). Ayrıca, Toplum 5.0'ın ihtiyaç duyduğu teknolojileri geliştirebilme ve uygulama, buna uygun bir eğitim sistemini oluşturma olanakları bütün toplumlar için aynı gözükmemektedir. Bazı toplumlarda bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanma ihtimali yüksektir. Bu durum toplumlar arası var olan eşitsizliklerin daha da artmasına yol açacaktır.

Ülkemiz açısından düşünüldüğünde, süper akıllı toplumun ihtiyaç duyduğu yeni teknolojileri öğrenme ve benimseme konusunda geliştirmemiz gereken alanlar bulunmaktadır. Örneğin Gürkan'ın (2024) OECD raporlarından aktardığı bilgilere göre "2023 yılında Türkiye'de yapay zekâ teknolojilerinden herhangi birini kullandığını belirten girişimlerin oranı % 5,5 iken, bu oran Avrupa Birliği ortalamasında % 8'dir. Akıllı şehirler, tarım ve imalat için sensörlerden oluşan makineden makineye (M2M) iletişim durumu, yani 100 kişi başına mobil ağlardaki M2M SIM kart sayısı Türkiye'de 9,5 iken OECD ortalaması 42,6'dır. Bu veriler, Türkiye'nin yapay zekâ ve makineden makineye iletişim gibi yeni nesil teknolojilerin kullanımını yaygınlaştırmak ve bu alanlarda yatırımları artırmak için politikalar geliştirmesi gerektiğini göstermektedir" (Gürkan, 2024).

Bu yönüyle ele alındığında ülkemizin Toplum 5.0'a geçiş süreci bazı zorluklar içermektedir. Bununla birlikte bu süreçler ülkemiz adına önemli fırsatları da beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin Endüstri 4.0'da yaşadığı geç kalmışlığa rağmen, Toplum 5.0'a geçiş sürecinde karşılaşılabilecek bu zorlukları aşmak adına önemli fırsatlara sahip olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle yapay zeka, nesnelerin interneti ve büyük veri gibi konularda teknolojik çözümleri benimsemek Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü artırabilir ve ekonomik büyümeye katkı sağlar (Gürkan, 2024).

Ülkemizin bunu başarabilmesi için her şeyden önce politik olarak üst düzey karar vericilerin bu amaçlara uygun politikalar geliştirmesi ve bununla ilgili kararlı bir duruş sergilemesi gerekir. Daha sonra bunları uygulamaya koyabilecek paydaşlarla işbirliği yapılmalı ve gerekli hazırlıklar

tamamlanmalıdır. Teknolojik alt yapının geliştirilmesi, fiber optik ağların, bilişim sistemlerinin yaygın hale getirilmesi, internet erişiminin herkesin kullanabileceği şekilde yaygınlaştırılması ve ucuzlaştırılması bunlar arasında sayılabilir.

Eğitim bu geçiş sürecinde önemli işlevler görebilir. Gerek teknik konuların öğrenilip uygulanmasında ve teknik altyapının oluşturulmasında gerekse bu yeni döneme geçiş sürecinde ortaya çıkabilecek belirsizliklerin ve toplumsal direncin kırılmasında eğitim önemli bir araç olabilir. Önceki dönemlerde olduğu gibi Toplum 5.0 ile Eğitim 5.0 süreçleri arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Birisinin ilerlemesi diğeri de geliştirecektir.

Sonuç ve Öneriler

Toplum 5.0 ileri teknolojinin sunduğu gelişmiş olanakların insanlar tarafından kontrollü bir şekilde toplum yararına sunulması dönemini başlatan ve uygarlığın en son ulaştığı bir seviye olarak tanımlanmaktadır. Süper akıllı toplum olarak da bilinen bu dönemde ileri teknolojinin olanaklarıyla insanın yaşamını sağlayan eylemleri bütünleştirilmektedir. Bu amaçla günlük yaşamda dijital teknoloji kullanımı artmakta, sadece bireysel yaşamın değil, endüstri, ekonomi, sağlık, hukuk gibi toplumsal kurumları da etkilemektedir. Bu süreçte etkilenen önemli yapılardan birisi de eğitim sistemleridir. Mevcut eğitim sistemi ihtiyaçlara yanıt veremediği gibi yeni sorunların ortaya çıkmasından öte bir işe yaramamaktadır.

Eğitim bir toplumun kaderini olumlu ya da olumsuz yönde tayin edebilme gücüne sahiptir. Eğitimin sahip olduğu etki gücünün olumlu sonuçlar yaratabilmesi için hedeflerinin, içeriğinin ve uygulamalarının içinde bulunduğumuz toplumun ihtiyaçlarına göre belirlenmesi gerekir. Toplum 5.0 süper akıllı toplumun özellikleri ve ihtiyaçları iyi analiz edilmelidir. Bu toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebilecek bir eğitim sisteminin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmalıdır. Öncelikle mevcut eğitim sisteminin sorunları çözemediği ve ihtiyaçlara yanıt veremediği kabul edilmelidir. Toplum 5.0'ın taşıdığı riskler ve olanaklar dikkate alınmalı, teknoloji üretimi ve kullanımı, sosyal ağlar, yeni eğitim uygulamaları toplumsal eşitsizlikleri azaltacak şekilde yeniden organize edilmelidir. Bilgi teknolojilerinin, dijitalleşmenin herkesin hayatında etkili olabilmesi için alt yapı sorunları giderilmelidir. Zaman ve mekânla sınırlı olmayan öğrenme olanakları herkese sunulmalıdır. Bireysel öğrenmeler teşvik edilmeli ve herkesin belli düzeyde kendi öğrenmelerini gerçekleştirebilmesinin önü açılmalı ve bu tür öğrenmeler teşvik edilmelidir. Farklı eğitim kurumlarında ihtiyaçlara yönelik olarak alternatif öğrenme ortamları oluşturulabilir. Zorunlu eğitim süresi yeniden gözden geçirilmeli ve ortak programların uygulandığı zorunlu eğitim süreleri kısaltılabilir.

Günümüzde eğitim sistemi daha fazla insan merkezli bir noktaya doğru evirilmelidir. Eğitim sürecinde teknoloji, dijital araçlar, artırılmış gerçeklik ve yapay zeka destekli bireyleştirilmiş öğrenme olanaklarına daha fazla yer verilmelidir. Temel eğitim kademesinden sonra

öğrencinin kendi ilgi ve ihtiyacına, öğrenme tarzı ve hızına uygun programlar yaygınlaştırılmalı, böylece bireylerin kendi öğrenmelerini kendilerinin geliştirebilecekleri eğitim süreçleri hayata geçirilmelidir. İçinde bulunduğumuz çağa uygun daha dinamik müfredat ve programlar tercih edilmelidir. Bu yeni eğitim modeli ve uygulamaya konulacak olan programlar bireylerin yaşama uyum sağlama ve sorun çözme becerisini geliştirmeye yönelik olarak; eleştirel düşünebilen, sorgulayan, bilgiyi analiz edebilen, işbirliği ve uyum halinde çalışabilen, sorumluluk alabilen, etik kurallara uygun davranış gösterebilen, yaratıcı bireyler yetiştirmeyi amaçlamalıdır.

Extended Summary

Education systems have historically evolved in response to the needs and priorities of society. As social structures transform, corresponding adjustments in education become necessary to prepare individuals for emerging societal roles. Throughout history, educational paradigms have reflected the dominant socio-economic and cultural contexts of their time.

Modern education systems, in particular, were largely shaped during the era of industrialization. Designed to meet the demands of industrial economies, these systems prioritized standardization, discipline, and the preparation of a labor force capable of operating within factory-based and hierarchical organizational structures. While effective for their time, these systems have proven increasingly inadequate in addressing the complex needs of contemporary society, especially in light of recent technological transformations.

In the 21st century, the pace and scale of change—particularly in the fields of digital technology, artificial intelligence, and automation—have accelerated significantly. These developments are reshaping human life at all levels, from communication and work to learning and social interaction. As a result, a new socio-technological paradigm has emerged, commonly referred to as *Society 5.0* or the *super smart society*. This concept, first introduced in Japan, envisions a highly advanced society in which digital technologies and artificial intelligence are deeply integrated into all aspects of daily life, enabling more efficient, sustainable, and human-centered living.

Society 5.0 signifies a profound shift from previous societal models by emphasizing the convergence of cyber and physical spaces to enhance human capabilities. In this context, technological innovations are not only tools but also transformative forces that redefine what it means to be an informed, competent, and engaged member of society. Consequently, education must also be reimagined to meet the challenges and opportunities presented by this new era.

Existing education systems no longer meet the needs of a society driven by rapid innovation, data, and interconnectedness. There is a pressing need for a new

educational paradigm (Education 5.0) that aligns with the goals and characteristics of Society 5.0. Education 5.0 emphasizes the development of future-ready individuals who are not only digitally literate but also adaptable, creative, and socially responsible.

The successful implementation of Education 5.0 necessitates several critical preconditions. Foremost among these are the establishment of robust technological infrastructures and the promotion of technological literacy across all segments of society. Without equitable access to digital tools and the skills to use them effectively, the goals of Education 5.0 cannot be realized. Beyond technological considerations, cultural readiness and openness to change are equally essential. Both individuals and societies must foster mindsets that are receptive to innovation, lifelong learning, and interdisciplinary collaboration. Resistance to change or adherence to outdated educational models may hinder the transition to a system that truly meets the needs of a super smart society.

Moreover, all stakeholders in the educational ecosystem—including schools, educational leaders, policymakers, teachers, and parents—have vital roles to play in facilitating this transformation. Institutional support, professional development, and collaborative leadership are necessary to design and implement learning environments that are inclusive, learner-centered, and technologically enhanced.

Kaynaklar

- Alpaydın, Y. (2018). *Geleceğin Türkiye'sinde eğitim*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği.
- Arı, S. (2021). Süper akıllı toplum: Toplum 5.0 *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (1), s. 455-479.
- Baltas, A. (2017). *Değişen dünyada eğitim anlayışı ve değişmeyen değerler*. <https://www.acarbaltas.com/degis-en-dunyada-egitim-anlayisi-ve-degis-meyen-degerler/> Erişim: 15.11.2024
- Çengel, Y. (2018). *Çağdaş eğitimin felsefesi ve kuramsal temelleri*. <https://www.yunuscengel.com/wp-content/uploads/2019/03/Cagdas-Egitimin-Felsefesi-ve-Kuramsal-Temelleri-Yunus-Cengel-2018.pdf> Erişim: 23.12.2024
- Demirsoy, A. (2021). *Evrenin çocukları* (11. Baskı). Akılçelen Kitaplar
- Diamond, J. (2018). *Tüfek, mikrop ve çelik*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Er, H., Turan, S. ve Kaymakçı, S. (2021). Toplum 5.0 sürecinin gelişimi ve eğitime etkisinin değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14 (39).
- Eren, Z. (2020). Toplum 5.0 ve dijital dünyada toplumsal dönüşüm ve eğitim 5.0. D. Akçay ve E. Efe (Ed.), *Dijital Dönüşüm ve Süreçler* içinde (s.169-206). İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Erkut, E. (2022). *Sistem çaresiz eğitim sizde*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Freire, P. (2014). *Ezilenlerin pedagojisi*. (Çevirenler Dilek Hatipoğlu ve Erol Özbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fukuyama, M. (2018). Society 5.0: Aiming for a new human-centered society. *Japan SPOTLIGHT*. Special Article 2, pp.47- 52. https://www.jef.or.jp/journal/pdf/220th_Special_Article_02.pdf Erişim: 12.10.2024

- Gatto, J. T. (2017). *Eğitim: Bir kitle imha silahı*. (Çevirmen Mehmet Ali Özkan), İstanbul: Edam Yayınları.
- Gürkan, İ. (2024). *Dijital dönüşüm ve Toplum 5.0: Türkiye'nin mevcut durumu ve uyum süreci*. <https://www.toplum.org.tr/dijital-donusum-ve-toplum-5-0-turkiyenin-mevcut-durumu-ve-uyum-sureci/> Erişim: 14.01.2025.
- Harari, Y. N.(2017). *Hayvanlardan tanrılara sapiens İnsan türünün kısa bir tarihi*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Illich, I. (2006). *Okulsuz toplum*. (Çevirmen Celal Öner). İstanbul: Oda Yayınları.
- Indra, A. (2024). Education system in the era of smart society 5.0. *Jurnal Ilmiah Mandala Education (JIME)*. 10 (1), p. 46-52.
- Kocaman-Karoglu, A., Bal-Çetinkaya, K ve Çimşir, E.(2020). Toplum 5.0 sürecinde Türkiye'de eğitimde dijital dönüşüm *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, Sayfa: 147-158.
- Özer, M. (2023). *Türkiye'de eğitimin geleceği: Eşit, kapsayıcı ve kaliteli*. İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Öztuna, B. (2019). *Toplum 5.0 (Süper akıllı toplum)*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Sarıipek, D. B. and Peluse, P. (Eds.). (2022). *Society 5.0 A new challenge to humankind's future*. İstanbul: Okur Yazar Association Publications.
- Şenel, A. (1982). *İlkel topluluktan uygar topluma geçiş aşamasında ekonomik toplumsal düşünsel yapıların etkileşimi*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,
- Şeneler, Ç. (2019). Toplum 5.0. <https://yeditepe.edu.tr/tr/super-akilli-topluma-hazir-misiniz> Erişim:19.01.2025.
- Tezcan, M. (1996). *Eğitim sosyolojisi*. (10.Baskı). Ankara: Feryal Matbası.
- Topcu, İ. (2022). Küreselleşmeye giden yol ve sonrası. *Eğitim ve Küreselleşme*. (Topcu, İ. ve Elaldi, Ş. Editörler) içinde. Ankara: Sonçağ Yayınları.